

O‘ZBEK XALQIDA SALOMLASHISH VA MUOMALA MADANIYATINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

To‘yeva Intizor Abdullayevna

Buxoro xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek xalqida salomlashish va muomala madaniyatining lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Salomlashish insonlararo muloqotning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib, u faqat axborot almashish vositasi emas, balki milliy qadriyat, odob-axloq, hurmat, samimiyat va ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi muhim nutqiy hodisa hisoblanadi. O‘zbek xalqida salomlashish jarayoni yoshi kattaga hurmat, mehmondo‘stlik, diniy-ma’naviy qadriyatlar, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy maqom bilan chambarchas bog‘liq. “Assalomu alaykum”, “Vaalaykum assalom”, “Yaxshimisiz?”, “Sog‘-salomatmisiz?”, “Uy ichilar tinchmi?” kabi birliklar o‘zbek nutq odobining asosiy formulalari sifatida xizmat qiladi. Maqolada salomlashish birliklarining leksik-semantik, pragmatik, sotsiolingvistik va lingvokulturologik xususiyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: salomlashish, muomala madaniyati, nutq odobi, lingvistik xususiyat, o‘zbek tili, pragmatika, lingvokulturologiya, hurmat ifodasi, muloqot madaniyati.

Kirish

Har bir xalqning tili uning tarixi, madaniyati, urf-odati, dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlarni o‘zida aks ettiradi. O‘zbek tili ham xalqimizning ko‘p asrlik ma’naviy merosi, odob-axloq qoidalari, hurmat va ehtiromga asoslangan muloqot madaniyatini ifodalovchi boy lingvistik tizimga ega. Ayniqsa, salomlashish, hol-ahvol so‘rash, murojaat qilish, minnatdorchilik bildirish, uzr

so‘rash, xayrlashish kabi nutqiy vaziyatlar o‘zbek xalqining muomala madaniyatida alohida o‘rin tutadi.

Salomlashish — muloqotning eng dastlabki va eng muhim bosqichi. U orqali suhbatdoshlar o‘rtasida ijobiy kommunikativ muhit yaratiladi, o‘zaro hurmat bildiriladi, ijtimoiy masofa belgilanadi va keyingi suhbat uchun asos yaratiladi. O‘zbek madaniyatida salomlashish oddiy odat emas, balki axloqiy mezon sifatida qaraladi. Salom bermaslik yoki salomga alik olmaslik ko‘pincha hurmatsizlik, beparvolik yoki madaniyatsizlik belgisi sifatida baholanadi.

Muomala madaniyati insonning boshqalar bilan qanday gaplashishi, qanday so‘z tanlashi, suhbatdoshga qanday munosabat bildirishi va nutqiy vaziyatga qanday moslashishini ko‘rsatadi. O‘zbek xalqida muomala madaniyati ko‘pincha salom-alik qilish, hol-ahvol so‘rash, oiladagi ahvolga qiziqish, yoshi kattalarga hurmat bilan murojaat qilish kabi shakllarda namoyon bo‘ladi. Qarshi davlat universiteti materiallarida ham muomala madaniyati salom-alik, ahvol so‘rash va oila holiga qiziqish kabi ko‘rinishlar bilan bog‘liqligi qayd etilgan. [1]

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, globallashuv, internet muloqoti, ijtimoiy tarmoqlar va turli madaniyatlarning o‘zaro ta’siri natijasida salomlashish hamda muomala shakllari o‘zgarib bormoqda. An’anaviy “Assalomu alaykum”, “Yaxshimisiz?”, “Omonmisiz?” kabi birliklar bilan bir qatorda “Salom”, “Privet”, “Hi”, “Hello”, “Qalesiz?” kabi norasmiy va aralash shakllar ham keng ishlatilmoqda. Shu sababli o‘zbek xalqida salomlashish va muomala madaniyatining lingvistik xususiyatlarini ilmiy tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism

1. Salomlashishning lingvistik mohiyati

Salomlashish nutqiy etiketning asosiy shakllaridan biridir. Nutqiy etiket deganda jamiyatda qabul qilingan odobli, madaniy va vaziyatga mos nutqiy birliklar tizimi tushuniladi. Salomlashish, tanishish, minnatdorchilik bildirish, uzr so‘rash,

xayrlashish va murojaat qilish nutqiy etiketning asosiy vaziyatlari hisoblanadi. Ingliz va o‘zbek nutq etiketi haqidagi tadqiqotlarda ham salomlashish, tanishish, xayrlashish, minnatdorchilik, ta’ziya va uzr so‘rash kabi vaziyatlar nutq etiketi tarkibida ko‘rsatiladi. [2]

O‘zbek tilida salomlashishning eng asosiy shakli “Assalomu alaykum” hisoblanadi. Bu birlik arab tilidan kirib kelgan bo‘lib, “Sizga tinchlik bo‘lsin” degan ma’noni bildiradi. Uning javob shakli “Vaalaykum assalom” bo‘lib, “Sizga ham tinchlik bo‘lsin” mazmunini anglatadi. O‘zbek madaniyatida ushbu salomlashish shakli hurmat, samimiyat, tinchlik tilash va ijobiy munosabatni ifodalaydi.

“Assalomu alaykum” birligi, odatda, rasmiy va norasmiy vaziyatlarda, yoshi katta kishilarga, ustozlarga, mehmonlarga, qo‘shnilarga yoki tanishlarga murojaatda qo‘llanadi. Bu salomlashish shakli o‘zbek xalqining diniy-ma’naviy qadriyatlarini bilan ham bog‘liq. Ayrim tadqiqotlarda “Assalomu alaykum” o‘zbek madaniyatidagi eng keng tarqalgan neytral salomlashish shakli sifatida qayd etiladi. [3]

Bundan tashqari, o‘zbek tilida quyidagi salomlashish shakllari ham uchraydi:

Salomlashish shakli	Qo‘llanish vaziyati
Assalomu alaykum	Rasmiy, hurmatli, umumiy vaziyat
Salom	Norasmiy, tengdoshlar orasida
Yaxshimisiz?	Hol-ahvol so‘rash
Sog‘-salomatmisiz?	Hurmat va samimiyat ifodasi
Omonmisiz?	An’anaviy, xalqona muomala
Hormang	Mehnat qilayotgan kishiga murojaat
Yaxshi yuribsizmi?	Kundalik samimiy muloqot
Tinchlikmi?	Qisqa va norasmiy so‘rashuv

Bu birliklarning har biri muayyan kommunikativ vazifa bajaradi. Masalan, “Hormang” shakli odatda mehnat qilayotgan, ish bilan band bo‘lgan kishiga nisbatan

ishlatiladi. U faqat salomlashish emas, balki suhbatdoshning mehnatini qadrlash, unga hurmat bildirish mazmunini ham ifodalaydi.

2. Salomlashishning leksik-semantik xususiyatlari

O‘zbek tilidagi salomlashish birliklari leksik-semantik jihatdan tinchlik, sog‘lik, omonlik, baraka, xotirjamlik va hurmat ma‘nolari bilan bog‘liq. Masalan:

“Assalomu alaykum” — tinchlik tilash;

“Sog‘-salomatmisiz?” — sog‘lik va salomatlikni so‘rash;

“Omonmisiz?” — hayotiy xavfsizlik va xotirjamlikni so‘rash;

“Tinchlikmi?” — oilaviy va ijtimoiy xotirjamlikni aniqlash;

“Ishlar yaxshimi?” — kundalik hayot va faoliyat holatini so‘rash.

Bu birliklar o‘zbek xalqining hayotga, insonlararo munosabatga va ijtimoiy birlikka bo‘lgan qarashlarini aks ettiradi. O‘zbek muomala madaniyatida suhbatdoshning faqat o‘zi emas, balki uning oilasi, yaqinlari, sog‘ligi, ishlari va uyidagi tinchlik haqida so‘rash odati mavjud. Masalan:

“Uy ichilar yaxshimi?”

“Ota-onangiz omonmi?”

“Bolalar tinchmi?”

“Ishlaringiz joyidami?”

Bu iboralar o‘zbek xalqidagi kollektivlik, oilaparvarlik va mehr-oqibat tamoyillarini ko‘rsatadi. Boshqa madaniyatlarda salomlashish ba‘zan juda qisqa shaklda bo‘lishi mumkin, o‘zbek tilida esa salomlashish ko‘pincha kengaytirilgan hol-ahvol so‘rash bilan davom etadi.

3. Salomlashishning pragmatik xususiyatlari

Pragmatika nutqiy birliklarning real muloqotdagi vazifasini o‘rganadi. O‘zbek tilidagi salomlashish birliklari faqat lug‘aviy ma‘no bildirmaydi, balki

ijtimoiy munosabatni boshqaradi. Ya'ni salomlashish orqali suhbatdoshga hurmat, yaqinlik, samimiyat, rasmiylik yoki norasmiylik ifodalanadi.

Masalan, “Assalomu alaykum, ustoz” shakli oddiy salomlashishdan ko‘ra ko‘proq hurmatni bildiradi. Bu yerda “ustoz” murojaat birligi suhbatdoshning ijtimoiy maqomini tan olish vazifasini bajaradi. “Salom, do‘stim” esa norasmiy, yaqin munosabatdagi salomlashish hisoblanadi. O‘zbek tilida hurmat ifodalari yosh, maqom va ijtimoiy vaziyatga qarab tanlanadi; masalan, “ustoz”, “domla”, “aka”, “opa” kabi murojaatlar keng qo‘llanadi. [4]

Salomlashishning pragmatik vazifalarini quyidagicha ko‘rsatish mumkin:

1. Aloqa o‘rnatish vazifasi. Salomlashish suhbatni boshlashga xizmat qiladi.
2. Hurmat bildirish vazifasi. Yoshi katta yoki maqomi yuqori kishiga ehtirom ifodalanadi.
3. Ijtimoiy masofani belgilash vazifasi. Rasmiy yoki norasmiy munosabat aniqlanadi.
4. Samimiyat yaratish vazifasi. Suhbatdoshlar o‘rtasida iliq muhit yuzaga keladi.
5. Madaniy identifikatsiya vazifasi. Milliy urf-odat va qadriyatlar namoyon bo‘ladi.

Masalan, talaba o‘qituvchiga “Assalomu alaykum, ustoz, yaxshimisiz?” desa, bu shakl bir vaqtning o‘zida salomlashish, hurmat bildirish va suhbatga tayyorgarlik vazifasini bajaradi. Agar u faqat “Salom” desa, bunday shakl o‘qituvchi-talaba munosabatida yetarlicha madaniy hisoblanmasligi mumkin.

4. Muomala madaniyatida hurmat kategoriyasi

O‘zbek xalqida muomala madaniyatining markazida hurmat kategoriyasi turadi. Hurmat til orqali turli shakllarda ifodalanadi. Bular orasida murojaat birliklari, ko‘plik shakli, yumshoq buyruq shakllari, iltimos ifodalari va ehtirom bildiruvchi so‘zlar alohida ahamiyatga ega.

Lingvistik vosita	Misol	Vazifasi
Ko‘plik shakli	Siz, keling, o‘tiring	Hurmat bildirish
Murojaat birliklari	aka, opa, ustoz, domla, amaki, xola	Ijtimoiy maqomni ko‘rsatish
Iltimos birliklari	iltimos, marhamat, mumkinmi	Yumshoq muomala
Minnatdorchilik	rahmat, katta rahmat, minnatdorman	Ijobiy munosabat
Duo birliklari	baraka toping, sog‘ bo‘ling	Ezgu tilak bildirish

O‘zbek tilida “sen” va “siz” shakllarining qo‘llanishi muomala madaniyatida juda muhim. “Sen” odatda yaqinlar, tengdoshlar yoki kichiklarga nisbatan ishlatiladi. “Siz” esa hurmat, masofa va rasmiylikni bildiradi. Masalan:

“Sen keldingmi?” — yaqin yoki kichikka murojaat.

“Siz keldingizmi?” — hurmatli yoki rasmiy murojaat.

Biroq ayrim oilaviy yoki hududiy muhitlarda ota-ona farzandiga ham “siz” deb murojaat qilishi mumkin. Bu holat o‘zbek madaniyatida hurmatning ikki tomonlama bo‘lishini ko‘rsatadi.

5. Yosh va maqomga ko‘ra salomlashish shakllari

O‘zbek xalqida salomlashish yosh va ijtimoiy maqom bilan bevosita bog‘liq. Odatda kichik yoshdagilar yoshi kattalarga birinchi bo‘lib salom beradi. Bu qoida oilada, mahallada, ta’lim muassasasida va ish joyida odob belgisi sifatida qaraladi.

Masalan:

Bola — kattaga:

“Assalomu alaykum, buvijon.”

“Assalomu alaykum, amaki.”

Talaba — o‘qituvchiga:

“Assalomu alaykum, ustoz.”

“Assalomu alaykum, domla.”

Xodim — rahbarga:

“Assalomu alaykum, yaxshimisiz?”

“Assalomu alaykum, ishlaringiz yaxshimi?”

Tengdoshlar orasida:

“Salom.”

“Qalaysan?”

“Yaxshimisan?”

Bu misollardan ko‘rinadiki, salomlashish shakli suhbatdoshning yoshi, maqomi, yaqinlik darajasi va vaziyatga qarab tanlanadi. O‘zbek va ingliz salomlashuvini qiyosiy tahlil qiluvchi manbalarda o‘zbek tilida salomlashish ko‘proq kollektivizm, yoshi kattalarga hurmat va diniy qadriyatlar bilan bog‘liqligi ta’kidlanadi. [5]

6. Muomala madaniyatining lingvokulturologik xususiyatlari

Lingvokulturologiya til va madaniyat munosabatlarini o‘rganadi. O‘zbek xalqida salomlashish va muomala madaniyati lingvokulturologik jihatdan xalqning milliy dunyoqarashi, diniy-ma’naviy qarashlari, oilaviy qadriyatlari va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlari bilan bog‘liq.

O‘zbek tilidagi quyidagi birliklar lingvokulturologik mazmunga ega:

“Baraka toping” — minnatdorchilik va duo mazmuni;

“Sog‘ bo‘ling” — ezgu tilak;

“Xush kelibsiz” — mehmondo‘stlik;

“Marhamat” — hurmat va taklif;

“Oq yo‘l” — safarga chiqqanga yaxshi tilak;

“Yaxshi boring” — xayrlashishdagi ezgu niyat.

Bu birliklar oddiy kommunikativ formula emas, balki xalqning qadriyatlar tizimini ifodalaydi. Masalan, “Xush kelibsiz” iborasi mehmonni hurmat bilan kutib olish, “Baraka toping” esa minnatdorchilik bilan birga duo mazmunini bildiradi.

Tilning madaniy tushunchalar, milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analarni avloddan avlodga yetkazishi lingvokulturologik tadqiqotlarda muhim masala sifatida qaraladi. [6]

7. Zamonaviy muloqotda salomlashish shakllarining o'zgarishi

Bugungi kunda o'zbek jamiyatida salomlashish shakllari an'anaviy va zamonaviy ko'rinishlarda qo'llanmoqda. Ayniqsa, yoshlar nutqida qisqa, norasmiy va aralash salomlashish shakllari ko'paymoqda:

“Salom”

“Qalesiz?”

“Qalaysan?”

“Privet”

“Hi”

“Hello”

“Assalomu alaykum hammaga”

Ijtimoiy tarmoqlarda esa salomlashish ko'pincha qisqa va tezkor shaklda bo'ladi:

“Salom hammaga”

“Assalomu alaykum, do'stlar”

“Hello everyone”

“Qalesizlar?”

Bu holat zamonaviy kommunikatsiya vositalarining tilga ta'sirini ko'rsatadi. Biroq rasmiy yozishmalarda, ta'lim muassasalarida, ish joylarida va katta yoshdagilar bilan muloqotda an'anaviy hurmat shakllarini saqlash muhimdir.

Masalan, rasmiy xatda:

Noto'g'ri yoki juda norasmiy:

“Salom, domla. Menga javob yozvoring.”

Madaniy va rasmiyroq:

“Assalomu alaykum, hurmatli ustoz. Sizdan bir masala yuzasidan maslahat so‘ramoqchi edim.”

Bu farq muomala madaniyatida uslubiy moslikning muhimligini ko‘rsatadi.

Xulosa

O‘zbek xalqida salomlashish va muomala madaniyati chuqur lingvistik, pragmatik va lingvokulturologik mazmunga ega. Salomlashish birliklari faqat suhbatni boshlash vositasi emas, balki hurmat, samimiyat, tinchlik, ezgu tilak, ijtimoiy maqom va milliy qadriyatlarni ifodalovchi muhim nutqiy hodisadir.

O‘zbek tilida “Assalomu alaykum”, “Vaalaykum assalom”, “Yaxshimisiz?”, “Sog‘-salomatmisiz?”, “Omonmisiz?”, “Uy ichilar yaxshimi?” kabi birliklar milliy muomala madaniyatining asosiy formulalari sifatida xizmat qiladi. Ularning qo‘llanishi suhbatdoshning yoshi, maqomi, yaqinlik darajasi va kommunikativ vaziyatga bog‘liq.

Muomala madaniyatining lingvistik xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. salomlashish birliklarining tinchlik, sog‘lik, omonlik va hurmat ma’nolarini ifodalashida;
2. “siz” shakli, murojaat birliklari va iltimos ifodalari orqali hurmat kategoriyasining yuzaga chiqishida;
3. hol-ahvol so‘rashning kengaytirilgan shakllarida oilaparvarlik va kollektivlikning aks etishida;
4. maqom, yosh va vaziyatga qarab rasmiy yoki norasmiy shakllarning tanlanishida;
5. zamonaviy muloqotda qisqa, aralash va internetga xos salomlashish shakllarining paydo bo‘lishida.

Demak, o‘zbek xalqida salomlashish va muomala madaniyatini o‘rganish tilshunoslik, sotsiolingvistika, pragmatika, lingvokulturologiya va nutq madaniyati

uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega. Bu hodisa orqali xalqning ma'naviyati, odob-axloqi, ijtimoiy munosabatlari va milliy mentaliteti yaqqol namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Husanov B., G'ulomov V. Muomala madaniyati. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. Toshkent: Ta'lim nashriyoti, Iqtisod-moliya, 2009.
2. Muloqot va muomala madaniyati. Qarshi davlat universiteti elektron materiali.
3. Madaniyatlararo kommunikatsiyada salomlashishning pragmatik rolini qiyosiy tahlil qilish: ingliz va o'zbek tillari misolida.
4. Salomlashuv va muloqot odoblarining ta'limdagi lingvistik-madaniy xususiyatlari.
5. Rakhimova U. Politeness and Speech Etiquette in Uzbek Linguoculture.
6. Peculiar Features of English and Uzbek Speech Etiquette.
7. Expression of Communication Speech Etiquette in Uzbek Language.